

**Wie verre reizen doet,
kan veel verhalen**

De schipbreuk van de
Batavia
1629
ingeleid door A.D. Roeter

De gezantschapstreks van harn van Dedem van de Gelder naar Istanbul
in 1785

Ingeleid en geannoteerd door Jan Schmidt

naar

de VOC

Door de eeuwen heen 'een warm broodje' – het reisjournaal van Bontekoe is vanaf de 1e druk in 1646 altijd populair geweest tot in onze tijd als kinderboek en stripverhaal

TEKENINGEN PIET WIJN
TEKSTEN HANS JACOBS
NAAR HET BOEK VAN
JOHAN FABRICIUS

Nederlanders zijn al eeuwenlang reislustig. Dat heeft ongetwijfeld iets te maken met de geografische omstandigheden van het gebied waarin wij wonen: een klein en vlak land dat voor een groot deel door water wordt omsloten en sinds de late Middeleeuwen veel havensteden telt. In tijden waarin vervoer over land moeizaam en gevaarlijk was, vormden rivieren en de zee voor kooplieden een aantrekkelijk alternatief. Vanaf de zestiende eeuw nam de scheepvaart van de Lage Landen een grote vlucht. Aanvankelijk bevoeren de bewoners van de Nederlanden alleen de Europese wateren, maar aan het eind van de zestiende eeuw begaven zij zich ook in de vaart op Afrika, Amerika en Azië. In korte tijd waren Nederlandse zeelieden thuis op de wereldzeeën, van de wateren rondom de Noordpool tot in de Stille Oceaan.

In het kielzog van zeelieden trokken er vanuit de Republiek ook bestuurders, diplomaten en avonturiers naar vreemde landen. Zij reisden in dienst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc) en van de West-Indische Compagnie (wic) naar verre en exotische oorden. Velen van hen hielden dagboeken bij die na terugkeer in de Republiek werden uitgegeven. Het publiek was zeer geïnteresseerd in hun verhalen. Ze

gingen destijds (in beperkte oplage) bij uitgevers als warme broodjes over de toonbank. Zo publiceerde de Amsterdamse uitgever Cornelis Claesz. omstreeks 1600 een groot aantal reisboeken en journalen van onder meer Jan Huygen van Linschoten, Pieter de Marees en Jacob Cornelisz. van Neck, die tochten hadden gemaakt naar Azië, Amerika en Afrika.

Boeken als de *Waerachtighe Beschryvinghe* van de overwintering op Nova Zembla van Gerrit ter Veer en het *Journal ofte gedenkwaardige beschryvinghe van de Oost-Indische Reyse van Willem Ysbrantsz. Bontekoe* werden talloze malen herdrukt; zij behoren tot op heden tot de meest gelezen reisverhalen in het Nederlandse taalgebied. Het verslag van de laatstgenoemde schipper werd in 1924 door Johan Fabricius bewerkt tot het klasieke jongensboek *De Scheepsjongens van Bontekoe*. Recentelijk nog publiceerde de schrijver Thomas Rosenboom een nieuwe hertaling van *Het Journaal van Bontekoe*.

Reisverhalen werden niet alleen in de zeventiende en achttiende eeuw grertig gelezen, ook nu nog zijn zij een gewild literair genre, zowel in Nederland als daarbuiten. Wie tegenwoordig op vakantie gaat, pakt al gauw een boek van Paul Theroux,

Bruce Chatwin, Lieve Joris of Carolijn Visser in zijn of haar koffer. Maar reisverhalen zijn meer dan enkele uren leesplezier in het vliegtuig op weg naar een vakantiebestemming of onder een parasol op een tropisch strand. Dikwijls bieden zij de lezer ook een schat aan historische en culturele informatie.

Gedrukte reisverhalen

Naast de honderden reisverslagen die zich in manuscriptvorm in archieven en museumcollecties bevinden, zijn er, zoals gezegd, zeer veel authentieke journalen in druk verschenen. Anders dan de historisch getinte verslagen van fietsende bedevaartgangers naar Santiago de Compostela of Rome, hoe boeiend die dikwijls ook zijn, nemen oude journalen de lezer mee naar een verleden dat door de schrijvers echt is beleefd. Alleen al onder invloed van het zeventiende- of achttiende-eeuwse Nederlands waarin zij geschreven zijn, ondergaat de lezer de sensatie kortstondig in het verleden ondergedompeld te worden.

Wie bijvoorbeeld het *Itinerario* van Jan Huygen van Linschoten leest, komt in aanraking met Portugese kooplieden in Goa op de westkust van India, maar ervaart ook hoe Europeanen aan het eind van de zestiende eeuw handel dreven met de bewoners van Angola.

Soms komt een journaal door een toevalligheid weer volop in de belangstelling te staan. Zo was de vondst van het wrak van de Batavia, het VOC-retourschip dat in 1629 voor de westkust van Australië schipbreuk leed, aanleiding tot de bouw van de bekende replica van het schip, maar ook tot de herontdekking van het verhaal over deze onfortuinlijke reis. Het journaal dat Francisco Pelsaert van de reis bijhield, en dat in 1993 door de Linschoten-Vereeniging werd uitgegeven, bevat een schat aan informatie over het leven aan boord van een Oost-Indiëvaarder, de reis naar Azië, de schipbreuk en de gruwelijke gebeurtenissen die daarna onder de overlevenden hebben plaatsgevonden.¹ De Britse schrijver Mike Dash gebruikte het journaal als basis voor zijn historische bestseller *Batavia's Graveyard*, dat wereldwijd wordt verkocht.²

Wie meer wil weten over hoe Nederlanders in de zeventiende eeuw koloniën op de kust van Guyana probeerden op te zetten, doet er goed aan het dagboek van Elisabeth van der Woude te lezen, dat in 2001 door de historica Kim Isolde Muller werd gepubliceerd.³ In december 1676 vertrok Elisabeth met haar vader, broer en zusje alsmede circa 350

andere kolonisten vanaf de rede van Texel naar de monding van de rivier de Oyapoc, gelegen in het huidige Frans Guyana.

In de pamfletten waarin tot vertrek naar de nieuwe kolonie werd opgeroepen, was de kolonisten een land voorgespiegeld, dat zou overvloeien van melk en honing. In werkelijkheid echter was het verblijf veel minder aangenaam. Veel kolonisten bezweken na korte tijd aan tropische ziekten, waaronder de vader en het zusje van Elisabeth. Zijzelf keerde al snel terug naar de Republiek, nog voordat de kolonie na een aanval van Franse troepen ten onder ging.

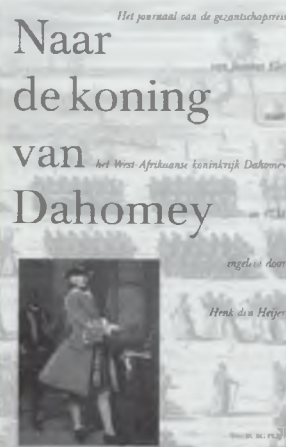
Van een heel ander kaliber zijn de journalen van Caatje Cau, die aan het begin van de negentiende eeuw per koets door Europa reisde. In gezelschap van haar echtgenoot Coenraad Jacob Temminck, ornitholoog en grondlegger van het nationaal natuurhistorisch museum Naturalis in Leiden, trok zij onder meer over de Alpen naar Italië. Haar journalen, die in 2001 onder de titel *In vogelvlucht door Europa* werden gepubliceerd, bieden de lezer een verrassende kijk op het leven in Frankrijk, Zwitserland, Italië, de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie en tal van Duitse staten vóór

de eenwording onder Otto Von Bismarck.⁴ Zij bezocht op vrijdag 28 maart 1818 een natuurhistorisch museum in Turijn en schreef na afloop daarvan in haar dagboek: *'Men had ook een neeger opgezet die zeer lang in dienst van de prins Borghese, gouverneur du Piemont 5 jaar geleden, geweest was'.*

Zo'n opmerking zegt niet alleen veel over wat er destijds in musea te zien was, maar vooral ook over hoe Europeanen over Afrikanen dachten.

Reisverhalen en de Linschoten-Vereeniging

De oplagen van de reisverhalen, die van de zestiende tot eind negentiende eeuw in druk werden uitgegeven, waren vaak zo gering van omvang, dat dergelijke boeken maar mondjesmaat op de antiquarische markt verschenen. Dat betekende dat op den duur slechts een beperkte groep mensen kennis kon nemen van de originele verhalen over de Nederlandse maritieme expansie, die vanaf de jaren negentig van de zestiende eeuw in rap tempo en met veel succes op gang kwam.

Op 23 maart 1733 ontmoette Jacobus Elet de koning van Dahomey, Agaja, bij een 'diner dansant'.

Begaven ons aan tafel en verzogt ik aan den koning dat mijn twee trompetters met de violen een musicq mogten maaken, waarop dezelve aanstonds wierden gehaalt. En de koning ging van ons met het doen van een reverence in een ander vertrek en verscheen wederom bij ons met een swarte flueele rock, rijklijk met goud bordeert. Als hij nu wel op het speelen van de violen geluistert had, zoo verzogt dezelve aan mij om na zijn manier te mogen danszen, het welk ik met veel beleefde complimenten hem toe stond. Waarop Zijn swarte Majesteit met bijzondere rare sprongen na manier van dit land begon te danszen, insgelijks begosten alle zijne *grooten* mede te doen. Na deeze koninglijke opera absenteerde zig de koning andermaal van ons en verscheen wederom in een lange rok van rood flueel met zilvere galoenen bezet. Als wij nu hadden gespijzigt, vroeg ik de koning of hij wel de blanken had zien danszen, vermits hij nu zulx met neen beantwoordende. Zoo verzogt ik aan Zijn Majesteit permissie en ging met Jan de Heere een Franse menuet, mede met Hoffmeester op zijn Poolsch danszen, waar aan (als het scheen) den koning veel vergenoegen had. Na gedanszt te hebben, wierd er op 't nieuwe wederom eenige schootels met eeten gebragt en zej de koning dat wij nu nog eenmaal moesten eeten, nadien door het danszen onze maag wederom leeg was geworden.

Recent verschenen delen van de Linschoten-Vereeniging

J.E. Oosterling (red.), *Het korvet 'Lynx' in Zuid-Amerika, de Filippijnen en Oost-Indië, 1823-1825. De Koninklijke Marine als instrument van het 'Politiek-systeem' van koning Willem I (1989).*

G.C. Molewijk (red.), *'t Verwaarloosde Formosa of de waerachtig verhael, hoedanigh door de verwaarloosing der Nederlanders in Oost-Indien, het Eylant Formosa, van den Chinesen Mandorijn, ende Zeerover Coxinja, overrompelt, vermeestert, ende ontweldight is geworden (1991).*

J. Parmentier en R. Laarhoven (red.), *De avonturen van een VOC-soldaat. Het dagboek van Carolus van der Haeghe 1699-1705 (1994).*

M.L. Barend-van Haften en E.S. van Eyck van Heslinga (red.), *Op reis met de VOC. De openhartige dagboeken van de zusters Lammens en Swellengrebel (1996).*

J. Schmidt (red.), *Per koets naar Constantinopel. De gezantschapsreis van baron van Dedem van de Gelder naar Istanbul in 1785 (1998).*

M.E. Kuipers (red.), *In Indische wateren. Anske Hielke Kuipers, gezaghebber bij de Gouvernementsmarine 1833-1902 (1999).*

H. den Heijer (red.), *Naar de koning van Dahomey. Het journaal van de gezantschapsreis van Jacobus Elet naar het West-Afrikaanse koninkrijk Dahomey in 1733 (2000).*

P. Moree (red.), *Dodo's en galjoenen. De reis van het schip Gelderland naar Oost-Indië, 1601-1603 (2001).*

J. Parmentier, K. Davids en J. Everaert (red.), *Peper, Plancius en Porselein. De reis van het schip Swarte Leeuw naar Atjeh en Bantam, 1601-1603 (2003).*

En onlangs verscheen:
Met prins Hendrik naar de Oost. De reis van W.J.C. Huyssen van Kattendijke naar Nederlands-Indië, 1836-1838, bezorgd door Katrientje van Kattendijke-Frank.

De boeken van de Linschoten-Vereeniging worden uitgegeven door de Walburg Pers. Afhankelijk van de omvang ligt de prijs tussen de 23 en 36 Euro.

Voor meer titels en uitvoerige titelbeschrijvingen:
www.linschoten-vereeniging.nl

landers die in de eerste helft van de zeventiende eeuw naar de Oost reisden en voor ons een rijke bron van informatie.

Sinds 1908 heeft de Linschoten-Vereeniging meer dan honderd bronnenuitgaven laten verschijnen. Een groot aantal daarvan heeft betrekking op activiteiten die Nederlanders in dienst van de VOC of de WIC ondernamen of geeft beschrijvingen van de landen waar die handelsondernemingen werkzaam waren. Qua tijd ligt de nadruk op de zeventiende eeuw, maar er komt meer en meer aandacht voor Nederlandse reizen en landbeschrijvingen uit de twee eeuwen daarna.

De inhoudelijke formule van de uitgaven is steeds dezelfde. Een deskundige bewerker, bijgestaan door een Commissie van Toezicht, maakt een transcriptie van de originele tekst van de bron en voorziet die van voetnoten. Een inleiding plaatst de tekst in zijn historisch kader, met in onze tijd zeker ook aandacht voor de keerzijde van de geschiedenis van de Nederlandse expansie. Originele illustraties vullen de tekst aan.

Het uiterlijk van de uitgaven is vanaf 1908 hetzelfde: een donkerblauwe linnen band met in goudopdruk de titel, de naam van de vereniging plus een ankertje.

Het bestuur van de vereniging streeft er naar om elk jaar een nieuwe uitgave het licht te laten zien.

Reisverhalen in het onderwijs

Zijn de reisverhalen zoals die door de Linschoten-Vereeniging worden gepubliceerd ook geschikt als onderwijsmateriaal? Bronnen, waaronder wij ook de reisjournalen rekenen, zijn niet meer weg te denken uit het hedendaagse geschiedsonderwijs. Al jaren oefenen leerlingen algemene en historische vaardigheden met behulp van uiteenlopende bronnenmateriaal. Volgens sommige historici schoot het geloof in het gebruik van bronnen in de klas ook wel eens door; de historische context waarin zij ontstonden, zou te vaak worden opgeofferd aan het oefenen van al dan niet historische vaardigheden. Zo klaagde de Amsterdamse hoogleraar P. de

In het begin van de twintigste eeuw richtten enkele notabelen een vereniging op om deze verhalen – gedrukt of als handschrift nog verstopt in een archief – voor iedereen toegankelijk te maken.

*'Deze onopgesmukte wedergaven van het gebeurde en van het waargenomenen geven menigmaal een visie van verrassende frisheid te aanschouwen (...) op dingen die al niet meer bestaan, doch wier herinnering niettemin voor onze begripsvorming van waarde blijft.'*⁵

Naamgever was Jan Huygen van Linschoten, de auteur van het in 1596 in druk verschenen *Itinerario. Voyage ofte Schipvaert naer Oost ofte Portugaels Indien*. In dat werk, gebaseerd op zijn ervaringen in het Verre Oosten in de jaren 1580, presenteert Linschoten aan zijn tijdgenoten een enorme hoeveelheid gegevens over de vaart naar de Oost, over de landen die hij daar bezocht, over hun bewoners en hun handel en wandel. Het was een soort bijbel voor de Neder-

Boer dat het belangrijker werd geacht om de Hongaarse opstand van 1956 te begrijpen door stukken uit de *Pravda* en *Newsweek* met elkaar te vergelijken, dan door ze in panklare lessen in de historische situatie van de Koude Oorlog te plaatsen.⁶

Maar al voor de intrede van het nieuwe millennium ontdekten historici en didactici, aangevoerd door de commissies-De Wit en -De Rooy, opnieuw het geschiedenisverhaal. Thematisch geschiedenisonderwijs en niet-ingekaderde bronnen moesten plaatsmaken voor chronologie, oriëntatiekennis en het kweken van historisch besef. Nog voordat het rapport van De Rooy het groene licht kreeg van de politiek, werkten uitgeverijen al aan het herschrijven van hun geschiedenismethoden.

Inmiddels zijn we enkele jaren verder en kennen de meeste methoden de door de commissie-De Rooy voorgestelde tien-tijdvakken-indeling en bijpassende didactische aanpak, waarin de nadruk ligt op historische overzichtskenis.

Het had gekund dat uitgevers en auteurs bij het 'De Rooy-proof' maken van hun methoden veel tekstbronnen hadden geschrapt, maar dat is gelukkig niet gebeurd. Wel hebben zij veelal een andere plaats in methoden gekregen. Bronnenkaternen zoals die in de jaren tachtig in bijvoorbeeld *Sprekend Verleden*

waren verwerkt, hebben plaatsgemaakt voor in de lopende tekst geïntegreerde bronfragmenten.

Het begrip bron wordt overigens door auteurs van onderwijsmethoden dikwijls ruim genomen; naast primaire bronnen voeren zij ook teksten uit meer of minder bekende geschiedenisboeken op als bron en dat is jammer. Volgens ons zijn primaire bronnen, mits leerlingvriendelijk bewerkt, te verkiezen boven teksten of interpretaties van historici, hoe beroemd die ook mogen zijn.

Het gebruik van authentieke bronnen, hertaald als dat nodig is, kan ook bij leerlingen leiden tot de historische sensatie met het verleden zelf in aanraking te komen. De reisjournalen die al bijna honderd jaar door de Linschoten-Vereeniging worden uitgegeven, kunnen daarbij behulpzaam zijn.

Voor leerlingen zijn de originele teksten, met name die uit zeventiende en achttiende-eeuwse journalen, veelal te moeilijk, maar als hertaalde teksten zijn zij uitstekend geschikt. Bovendien bevatten de delen uit de Linschotenreeks uitgebreide en helder geschreven inleidingen die leerlingen, met name in de tweede fase, goed voor werkstukken kunnen gebruiken.

Voor docenten vormen reisjournalen een uitstekende bron om hun onderwijs op een levendige en vooral authentieke wijze te ondersteunen.

Noten

- 1 V.D. Roeper (ed.), *De schipbreuk van de Batavia, 1629* (Zurphen: Walburg Pers, Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging, deel 92, 1993).
- 2 M. Dash, *Batavia's Graveyard* (New York 2002). In Nederland verscheen het boek onder de titel *De ondergang van de Batavia* (Amsterdam 2002).
- 3 K.I. Muller, *Elisabeth van der Woude. Memorie van 't geen bij mijn tijd is voorgevallen. Met het opzienbarende verslag van haar reis naar de Wilde Kust, 1676-1677* (Amsterdam 2001). Dit document is het oudst bekende Nederlandse reisverslag van een vrouw.
- 4 A.M. van Lynden-de Bruïne, *In vogelvlucht door Europa. De reisjournalen van Dionysia Catharine Temminck-Cau (1807-1824)* (Zurphen 2001).
- 5 *De Linschoten-Vereeniging. Kort overzicht van haar daden en streven. Een opwekking gericht tot alle ontwikkelde vaderlanders* (Den Haag z.j.).
- 6 P. de Boer, 'Geschiedenis op school en aan de universiteit' in: P. de Boer en G.W. Muller (red.), *Geschiedenis op school. Zes voordrachten over het geschiedenisonderwijs* (Amsterdam 1998), 98-99. De Boer bepleitte in zijn artikel het loslaten van de thematische aanpak en een terugkeer naar de chronologie van het geschiedenisverhaal. Hij werd kort daarna op zijn wenken bediend.

zie ik ZKH., die met de Fiskaal De Riemer en 4 roeijers in een ander prauwtje gaat mij tegemoet komen, had ik aan wal geweest, had ik het niet gepermitteerd, maar nu liet ik begaan, om ZKH. niet in 't publiek iets te verbieden en omdat ik er geen gevaar in zag. Ik wachtte tot ZKH. voorbij was, en volgde dien toen weer; de plaats daar wij nu waren was onstuimiger en wel zoo dat de prauwen weldra volsloegen, terwijl de branding zoo aankwam dat er aan geen ledig maken of uithoozen te denken viel, lopende dikwijls over ons heen. Zoowel de roeijers van ZKH. als van mij sprongen overboord en zwommen om de vaartuigen te verlichten, zoodat wij op dit oogenblik alleen dreven tusschen wind en water, terwijl er van tijd tot tijd een zeetje over heen rolde en de haaijen ons wel hadden kunnen verslinden. Intuschen waren wij vrij wat uit de wal en was de vertooning vandaar gezien niet geruststellend en maakte eene groote confusie, zoo door de verwarring der talen als doordat men ZKH. in groot gevaar waande – een groote prauw werd uitgerust – de Radja met zwarte zijden broek en kousen sprong te water om den Prins met zwemmen te redden.

